

Janusz Nowiński

Turris eburnea, Tabernaculum aureum, Templum dei, Arca foederis : średniowieczne figury maryjne przechowujące Eucharystię

Seminare. Poszukiwania naukowe 12, 283-290

1996

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

JANUSZ NOWIŃSKI SDB

*TURRIS EBURNEA, TABERNACULUM AUREUM,
TEMPLUM DEI, ARCA FOEDERIS.*ŚREDNIOWIECZNE FIGURY MARYJNE
PRZECHOWUJĄCE EUCHARYSTIĘ1. *TURRIS EBURNEA* – PYXIS Z KOŚCI SŁONIOWEJ W FORMIE WIEŻY

Wśród naczyń i sprzętów służących w liturgii średniowiecza do przechowywania Eucharystii, osobną grupę tworzą eucharystyczne resrvacula inspirowane pobożnością i teologią maryjną. Większość spośród nich stanowi plastyczne zobrazowanie treści zawartych w symbolicznych określeniach Najświętszej Maryi Panny pojawiających się w pismach Ojców Kościoła.

Święty German (†733) w *Hymnie ku czci Bogarodzicy* nazywa Ją „żywą arką”, „wspaniałym tronem Boga”, „pełną manny złotą krużą”¹. Jan Geometres († ok. 990) w *Hymnach ku czci Matki Bożej* jako pierwszy czci Maryję wezwaniem „Stolica (= tron) mądrości”, „Wieża Dawidowa”, „Wieża z kości słoniowej”². Te symboliczne określenia Maryi wkraczają do pobożności i myśli teologicznej Zachodu, osiągając dużą popularność w XI i XII w.³

W sposób szczególny trzeba podkreślić przyrównanie Maryi z wieżą z kości słoniowej i pełnym manny złotym naczyniem. Terminy te, nawiązujące bezpośrednio do eucharystycznej symboliki, związać należy – równolegle z ideą *novum sepulcrum Jesu Christi*⁴ – z popularnością we wczesnym średniowieczu eucharystycznych puszek w formie wieży⁵. Zwłaszcza wieżowe pyxis z kości słoniowej⁶ w dużej mierze inspirowane były symboliką maryjną. Były to niewielkie naczynia o kształcie czworobocznym kryte dwuspadowym gmachem lub cylindryczne puszkami o kopulastym bądź stożkowym przykryciu zamocowanym na zawias i zamykanym skobelkiem. Od antologicznych w formie pyxis związanych z ideą *novum sepulcrum Jesu Christi* odróżniała je zwykle dekoracja ikonograficzna, pozbawiona motywów pasyjnych, o wyraźnie maryjnym charakterze.

¹ *Teksty o Matce Bożej (w. VIII–XI). Ojcowie wspólnej wiary*. Przełożył i poprzedził wstępem ks. W. Kania, Niepokalanoń 1986, s. 17, (dalej w skrócie: *Teksty*, 1986).

² Por. tamże, s. 9.

³ Por. R. Laurentin, *Matka Pana. Krótki traktat teologii maryjnej. Wydanie integralne*, Warszawa 1989, s. 105 nn.; O. Nußbaum, *Die Aufbewahrung der Eucharistie*, Bonn 1978, s. 324, przyp. 121, 122.

⁴ Wieżyczkowe naczynia eucharystyczne (określane terminem *turrus, turriculus, turricula, turricella*), pojawiające się w VII w. na terenie Galii, swym kształtem bezpośrednio nawiązują do formy Świętego Grobu, pragną być jego wyobrażeniem. Por. A. A. King, *Eucharistic reservation in the Western Church*, London 1965, s. 40; L. Köster, *Die custodia sanctissimae eucharistiae*, Roma 1940, s. 39.

⁵ Por. O. Nußbaum, dz. cyt., s. 324.

⁶ Anonimowy tekst *Korona dziewicy*, przypisywany Ildefonsowi z Toledo (PL 96, szp. 283–318) wiąże symbolikę kości słoniowej tronu Salomona z dziewiczą czystością Matki Bożej: „Byłaś, Maryjo, tronem z kości słoniowej, bo są w nim trzy rzeczy, które najpełniej można znaleźć w Tobie. Jest dziwnie jasny, z natury zimny, pochodzi z czystego słonia. I Ty, najchwalebniejsza Dziewico, byłaś lśniącą białą, wolna od wszelkiej zmazy, najzimniejsza, bo od wszelkiego skwaru cielesnej pożądliwości oddalona...” *Teksty*, 1986, s. 198. Podobnie Pseudo Hugon od św. Wiktora: „Ebur frigidum, forte et candidum est; quid autem grandius ea quae magnitudinem divinitatis intra sui ventris conclusit arcanum”, PL 177, szp. 770 nn.

2. THRONUS MAIESTATIS, TABERNACULUM AUREUM. ZŁOCONE RZEŻBY TRONUJĄCEJ MADONNY Z DZIECIĄTKIEM

W pismach Ildefonsa z Toledo († 604) spotykamy określenie Maryi jako „naczynie świętości”, „przybytek Ducha Świętego”, „świątynia swego Stwórcy”⁷. W dziele *Korona Dziewicy*, przypisywanym wspomnianemu autorowi, Matka Jezusa nazwana jest „namiotem (łac. *Tabernaculum!* – mój dopisek *J. N.*), który uświęcił Najwyższy, całym ze złota”, „arką przymierza”, „tronem majestatu”, „arką mądrości, namiotem chwały”⁸. Piotr Damian (†1072) przyrównał łono Maryi do „ołtarza, z którego Chrystus wstąpił na ołtarz krzyża”⁹.

Z symboliką tych określeń, obecnych w pobożności maryjnej po dzień dzisiejszy, koresponduje forma pełnoplastycznych, rzeźbionych w drewnie i pokrytych złotą blachą, figur tronującej Madonny z Dzieciątkiem (*Sedes Sapientiae*). Figury tego typu, produkowane w warsztatach Limoges od

XI w., kryły w swym korpusie lub z tyłu siedziska tronu, reservaculum do przechowywania konsekrowanej hostii¹⁰. Genezy tego zwyczaju i źródeł formy należy szukać w – sięgających IX w. – początkach historii pełnoplastycznej rzeźby sakralnej średniowiecza¹¹. Pierwsze rzeźby monumentalne to wyobrażenia kultowe ściśle związane z kultem relikwii, które w sobie zawierały i sobą ilustrowały (tzw. „mówiące relikwiarze”)¹². Spotykana od VII w. praktyka równoważnego traktowania relikwii i Eucharystii¹³ przyczyniła się niewątpliwie do recepcji i zastosowania formy i funkcji figur relikwiarzowych również do przechowywania Najświętszego Sakramentu na ołtarzu. Rzeźba Tronującej Madonny z Dzieciątkiem zawierająca Eucharystię uobecniała plastycznie symboliczną treść porównań Maryi z *tronem majestatu Boga, złotym namiotem Bożej Chwały, pełnym manny złotym naczyniem*.

3. VIERGE-TABERNACLES. ZŁOTNICZE FIGURY – TABERNAKULA XIII w.

Pokryte metalem drewniane figury tronującej Madonny z Dzieciątkiem poprzedziły pełnoplastyczne figury złotnicze, z których większość to statuetki relikwiarzowe. Najstarszą grupę tworzy tu typ figury siedzącej, wzorowany na wcześniejszych dziełach rzeźbiarskich¹⁴. W warsztatach Limoges w 1. tercji XIII w. pojawiają się seryjnie produkowane miedziane i srebrzone statuetki tronującej Madonny, z których większość ma z tyłu tronu łatwo dostępną, zamykaną wnękę służącą

⁷ Zob. Ildefons z Toledo, *O wiecznym dziewictwie Najświętszej Maryi Panny*, [w:] *Teksty o Matce Bożej. Ojcowie Kościoła łacińscy*. Przełożyli ks. W. Eborowicz, ks. W. Kania. Poprzedził wstępem ks. W. Kania, Niepokalanów 1981, s. 193.

⁸ Zob. *Korona Dziewicy*, [w:] *Teksty*, 1986, s. 197, 189, 165. Termin *tabernaculum* rozumieć należy w tym wypadku w sensie biblijnym jako namiot-przybytek, miejsce przebywania Boga. Por. Ex 25, 9; 26 1 nn.

⁹ „De hoc altari (utero Mariae) ad aram crucis ascendens, proprio cruore tamquam alterius generis deo perfusus, iam non solus consecratus, sed et consecrans totum, corpus machinae mundialis largiori ligamine copulavit”, *Sermo 11*, PL 144, szp. 557.

¹⁰ Por. D. Lüdke, *Die Statuetten der gotischen Goldschmiede. Studien zu den „autonomen” und vollrunden Bildwerken der Goldschmiedeplastik und den Statuetten-reliquaren in Europa zwischen 1230 und 1530*. Teil I: *Text und Abbildungen*, Teil II: *Katalog und Register*, t. 1, München 1983, s. 5–7, przypis 35 i 221 – tu cytowane przykłady wraz z literaturą; G. M. Lachner, *Marienverehrung und Bildende Kunst*, [w:] *Handbuch der Marienkunde*. Herausgegeben von Wolfgang Beinert und Heinrich Petri, Regensburg 1984, s. 594.

¹¹ Por. I. H. Forsyth, *The Throne of Wisdom. Wood Sculptures of the Madonna in Romanesque France*, Princeton 1972, s. 61 nn.

¹² Najstarszym tego typu obiektem jest figura-relikwiarz św. Fides z przełomu IX i X w. (skarbiec opactwa Conques-en-Rouergue), zob. *Propyläen Kunstgeschichte*, Berlin b.r., t. 1, tabl. 102, s. 163 (dalej w skrócie: *Propyläen*). Do grupy tych obiektów należy również Krucyfik Arcybiskupa Gerona (ok. 975, Katedra w Kolonii), w którym z tyłu głowy Chrystusa znajduje się niewielkie reservaculum służące najprawdopodobniej depozycji Hostii w czasie liturgii Wielkiego Piątku, por. tamże, s. 164; O. Nußbaum, dz. cyt., s. 189 nn.

¹³ Por. A. von Euw, *Liturgische Handschriften, Gewänder und Geräte*, [w:] *Ornamenta Ecclesiae. Kunst und Künstler der Romanik*, t. 1, Köln 1985, s. 402–404.

¹⁴ Por. D. Lüdke, dz. cyt., t. 1, s. 5.

do przechowywania naczynia z Eucharystią¹⁵. Wzmiankowaną często w XIII-wiecznych inwentarzach cysterskich klasztorów Francji *Vierge-tabernacles*¹⁶ należy odnieść, moim zdaniem, do opisanych wyżej maryjnych statuetek.

Figury relikwiarzowe eksponowane były z racji świąt i szczególnych okazji wraz z innymi relikwiarzami na mensie ołtarza lub na predelli bądź na krawędziach ołtarzowej nastawy¹⁷. O sposobie ekspozycji w przestrzeni ołtarza rzeźbiarskich figur-tabernakulów informują przekazy ikonograficzne malarstwa miniatorskiego i tablicowego¹⁸. Obiekty tego typu miały stałe miejsce w przestrzeni ołtarza, zwykle stały na podwyższeniu w formie kolumny za mensą lub wyniesione ponad gzyms retabulum eksponowane były w zwieńczeniu o formie snycerskiego baldachimu¹⁹.

Do grupy XIII-wiecznych maryjnych figur przechowujących Eucharystię dołączyć należy osobliwą formę figuralnych pyksi (*Vierge-Pyxides*), prezentujących na kielichowej stopie z nodusem tronującą Madonnę z Dzieciątkiem na lewym ramieniu i jabłkiem w uniesionej prawej dłoni. W zagłębieniu kolan Madonny ukryte jest niewielkie reservaculum (zdolne pomieścić jedną lub dwie hostie), zamknięte stożkowym przykryciem z gołębicą na szczycie. Dzieło tego typu, datowane na XIII w. i pochodzące z warsztatów w Limoges, znajduje się dzisiaj m.in. w zbiorach Martin de Roy²⁰.

¹⁵ Por. M.-M. Gauthier, *Les Majestés de la Vierge „limousines” et méridionales du XIII-e siècle au Metropolitan Museum of Art. de new York*, „Bulletin de la Société Nationale des Antiquaires de France”, 1968, s. 90 nn; D. Lüdke, dz. cyt., t. 1, s. 6–7 oraz przypis 31, gdzie autor przytacza 20 przykładów zachowanych dziś tego typu dzieł limuzyńskiego złotnictwa XIII w.

¹⁶ Por. H. Caspary, *Das Sakramentstabernakel in Italien bis zum Konsil von Trient*, München 1969, s. 102.

¹⁷ Por. D. Lüdke, dz. cyt., t. 1, s. 50–52.

¹⁸ Por. tamże, przypis 314.

¹⁹ Por. tamże, s. 51.

²⁰ Por. Rupin, *L'oeuvre de Limoges*, Paris 1890, t. 2, s. 218, tabl. 288 oraz s. 219 i tab. 289–90, gdzie prezentowany jest analogiczny obiekt pochodzący z dawnej kolekcji Durand w Limoges. Jeszcze jedno dzieło z tej serii znajduje się we Florencji – Bargello, pochodzi z dawnej kolekcji Carrand Nr 659c, por. M.-M. Gauthier, art. cyt., s. 71, przyp. 1.

4. *TEMPLUM DEI, ARCA FOEDERIS*. POMORSKIE MADONNY SZAFKOWE

Około 1200 r. na terenie Francji, w kręgu mistyki żeńskich klasztorów benedyktyńskich i nie bez wpływu mistyki i mariologii św. Bernarda z Clairvaux²¹, pojawia się jedno z najbardziej oryginalnych rzeźbiarskich przedstawień maryjnych – tzw. Madonna szafkowa. Do dnia dzisiejszego zachowało się około 40 tego rodzaju obiektów z terenu Francji, Pomorza Wschodniego, Szwecji, Hiszpanii i Portugalii²². Wykonane są w drewnie, kości słoniowej lub alabastrze. Rzeźby zamknięte prezentują tronującą lub stojącą Madonnę z Dzieciątkiem. Po otwarciu rozciętej pionowo figury wewnątrz jej prezentuje kompozycję scen figuralnych, które pozwalają podzielić zachowane dziś obiekty na trzy zasadnicze grupy tematyczne: grupę życia Maryi, grupę pasji, grupę Trójcy Świętej²³. Pierwsza przedstawia sekwencję scen z życia Maryi związanych z tajemnicą Wcielenia Bożego Syna, w formie zapożyczonych z kwater maryjnych tryptyków. Druga w podobny sposób prezentuje sceny pasyjne i udział Maryi w dziele zbawienia. Grupa trzecia ukazuje we wnętrzu wyobrażenie Trójcy Świętej w wersji Tronu Łaski, na bocznych zaś „skrzydłach” scenę zwiastowania, sceny pasyjne lub klęczących w adoracji wiernych²⁴.

Ostatnia z wydzielonych przez G. Radler grupą Madonn szafkowych pojawia się ok. 1250 r. w obszarze górnoreńskim²⁵. Jej rozkwit przypada około 1400 r. na ziemiach państwa krzyżackiego. Zabytki z tego terenu tworzą oryginalny zespół zamykający linię rozwoju kompozycji Madonny szafkowej²⁶. Znana z terenu XIII-wiecznej Francji praktyka deponowania Eucharystii we wnętrzu stojących na ołtarzu maryjnych figur²⁷ znajduje, moim zdaniem, swoją kontynuację w przypadku Madonn szafkowych grupy Trójcy Świętej. Madonny z terenu państwa krzyżackiego eksponowane były na ołtarzach klasztornych kaplic lub włączone były w strukturę ołtarzowej nastawy²⁸. G. Radler, analizując funkcję *Vierge Oeuvrante*, odrzuca możliwość przechowywania w korpusie figury naczynia z Eucharystią²⁹. Uważa również, że taka interpretacja funkcji Madonn szafkowych powstała po Soborze Trydenckim i nie ma uzasadnienia w kompozycji rzeźb, gdzie – zdaniem autorki – brak jest miejsca na ewentualną ekspozycję Najświętszego Sakramentu. Moim zdaniem, dyspozycja wnętrza figur grupy Trójcy Świętej prezentuje taką możliwość, a interpretacja programu ikonograficznego dekoracji wnętrza dodatkowo argumentuje za obecnością w tym miejscu naczynia z Eucharystią. Po otwarciu rzeźby, pod kompozycją Tronu Łaski, widoczna staje się również jej podstawa, której krawędzie obejmują zamknięte skrzydła. Jest nią półokrągła bądź poligonalna płaska płyta³⁰ lub postument o różnym – przeważnie wielobocznym – kształcie, przysłonięty maswerkowym ażurem³¹. Naczynie z Eucharystią mogło stać w wolnej przestrzeni podstawy przed krucyfiksem trzymanym przez Boga Ojca.

²¹ Por. G. Radler, *Die Schreinmadonna „Vierge Oeuvrante” von den bernhardischen Anfängen bis zur Frauenmystik im Deutschordensland mit beschreibendem Katalog*, Frankfurt am Main 1990, s. 13–15; W. Fries, *Die Schreinmadonna*, [w:] *Anzeiger des Germanischen Nationalmuseums*, Rocznik 1928–1929, Nürnberg 1929, s. 42.

²² Por. G. M. Lachner, dz. cyt., s. 606; W. Fries, dz. cyt., s. 5 nn.; G. Radler, dz. cyt., s. 199–201.

²³ Por. G. Radler, dz. cyt., s. 29 nn., 43 nn.

²⁴ Por. R. Kroos, *Gottes tabernackel. Zu Funktion und Interpretation von Schreinmadonnen*, „Zeitschrift für Schweizerische Archäologie und Kunstgeschichte”, 43, 1986, z. 1, s. 90; M. Gębarowicz, *Mater Misericordiae Pokrowa w sztuce i legendzie środkowo-wschodniej Europy*, Wrocław 1986, s. 27–28.

²⁵ Por. G. Radler, dz. cyt., s. 73 nn. Najstarszym znanym dziś obiektem z tej grupy jest datowana na ok. 1250 r. Madonna z Amiens, por. tamże, s. 269–270, il. 46–50.

²⁶ Por. tamże, s. 13, 96 nn.

²⁷ Por. O. Nußbaum, dz. cyt., s. 323–325; R. Kroos, dz. cyt., passim.

²⁸ Por. G. Radler, dz. cyt., s. 38–39.

²⁹ Por. tamże, s. 40.

³⁰ Przykładem takiej kompozycji jest Madonna szafkowa z Metropolitan Museum of Art w Nowym Jorku (ok. 1300). Por. również, W. Fries, dz. cyt., tab. 1.2, 4, 8, 10, 14, 16, 18, 22, 26.

³¹ Rozwiązanie to prezentują zabytki z terenów państwa krzyżackiego np. Madonna z Klonówki, Elbląga (zaginiona) i z Sejn (wszystkie ok. 1400 r.). Por. G. Radler, dz. cyt., il. 106–107, 112–117, 118–120.

Punktem wyjścia interpretacji formy i funkcji Madonn szafkowych grupy Trójcy Świętej jako eucharystycznego reservaculum jest idea łącząca symbolikę arki przymierza i Przybytku Boga (*Templum dei, Tabernaculum dei*) z osobą Matki Bożej. Arka przymierza, stojąca w *Sanctum Sanctorum*, obok tablic Przymierza i laski Aarona zawierała również złote naczynie z manną³², które w średniowiecznej ikonografii traktowane było jako prefiguracja Eucharystii, a także jako symbol dziewictwa, Maryi³³. Interpretacja maswerkowego postumentu we wnętrzu pomorskich Madonn jako wyobrażenia skrzyni arki przymierza pozwala utożsamić cylindryczną formę widoczną w jego wnętrzu z naczyniem z manną zdeponowanym w arce³⁴.

Jeśli przyjmiemy, że kompozycję Madonn szafkowych dopełniała niewielka pyxis stojąca w centrum ich wnętrza na płycie podstawy lub na maswerkowym postumencie³⁵, to Maryja – ukazana tu jako *templum dei* (świątynia Boga)³⁶ – zawiera w sobie arkę przymierza oraz prefigurowany przez urnę z manną – Chleb Eucharystii. Na związek kompozycji pomorskich szafkowych Madonn z symboliką arki przymierza i Przybytku Boga wskazuje przede wszystkim umieszczone w centrum wnętrza, ponad postumentem podstawy, wyobrażenie Tronu Łaski. Przedstawienie Trójcy Świętej w wersji Tronu Łaski pojawia się w plastyce europejskiej w 1. poł. XII w.³⁷ i jak świadczy okno witrażowe chóru w St. Denic z ok. 1140 r. łączone było z wizją Bożej Chwały obecnej nad przebłągalnią arki przymierza³⁸. Arka wraz z płytą przebłągalni rozumiana była w Starym Testamencie jako podnóżek Bożego Tronu³⁹. Średniowieczna ikonografia przedstawienia Tronu Łaski podejmuje ten wątek, lokuje skrzynię arki pod stopami Boga Ojca trzymającego krucyfiks. Retabulum tablicowe z Soest (3. ćwierć XIII w., Berlin, Staatliche Museen Preußischer Kulturbesitz, Gemäldegalerie) prezentuje obraz Tronu Łaski, z przedstawieniem arki jako podnóżka, kompozycyjnie analogiczny z układem obecnym w pomorskich Madonnach⁴⁰. Wyobrażenie Tronu Łaski we wnętrzu Madonn szafkowych łączyć należy z ideą Przybytku Boga i wizją *Sanctum Sanctorum*, gdzie nad arką unosi się Boża Chwała. Maryja jawi się w tej kompozycji jako Przybytek Boga (*Tabernaculum Dei*) kryjący w sobie arkę przymierza wraz z Eucharystią – pamiątką prawdziwej ofiary przebłągania, jaką Chrystus złożył na ołtarzu krzyża⁴¹. Zdaniem R. Kroos obecność naczynia z Eucharystią w centrum kompozycji wnętrza szafkowych Madonn pozwala zinterpretować ukazane na „skrzydłach” klęczące postaci wiernych⁴² oraz anioły z kadzielnicami i świecami⁴³ jako grupę adorującą *panis angelorum*⁴⁴. Podobnie, według cytowanej autorki, wzór brokatowy, dekorujący

³² Por. Hbr 9, 4.

³³ Por. *Lexikon der Christlichen Ikonographie*. Herausgegeben von Engelbert Kirschbaum i in., Freiburg im Breisgau 1970, t. 3, szp. 151–152 (dalej w skrócie: LCI).

³⁴ Por. Madonna z Musée de Cluny, G. Radler, dz. cyt., kat. Nr 34, il. 105; Madonna z Klonówki, tamże, kat. Nr 35, il. 107; Madonna z Lubiszewa, tamże, kat. Nr 36, il. 109; Madonna z Elbląga, tamże, kat. Nr 37, il. 111; Madonna z Sejn, tamże, kat. Nr 38, il. 119. Omawiając kompozycję i ikonografię cytowanych Madonn Szafkowych, G. Radler ogranicza się jedynie do opisu postumentu oraz jego wnętrza, traktuje oba elementy jako formy konstrukcyjno-dekoracyjne.

³⁵ Por. R. Kroos, art. cyt., s. 58–60, tu również cytowane są świadectwa potwierdzające obecność naczynia z Eucharystią we wnętrzu szafkowych Madonn.

³⁶ W średniowiecznej łacińskiej poezji hymnicznej Maryja określana była m.in. jako: *templum trinitatis* – hymn *Septem Gaudia beatae Mariae Virginis, templum dei* – hymn *Ave Maria*. Por. G. Radler, dz. cyt., s. 31–32, przypis 152–155. Wizję z Apokalipsy 11, 19: *Potem Świątynia Boga w niebie się otwarła, i Arka Jego Przymierza ukazała się w Jego Świątyni* należy, moim zdaniem, związać z kompozycją ideową i formalną szafkowych Madonn, gdzie Maryja interpretowana jest jako Przybytek i Świątynia Boga.

³⁷ Por. LCI, t. 1, szp. 535.

³⁸ Por. Wj 25, 21–22.

³⁹ Por. 1 Krn 28, 2; Ps 99, 5; 132, 7.

⁴⁰ Por. *Propyläen*, t. II, tabl. 171, s. 271–272.

⁴¹ Por. Kpł 16, 1 nn.; Rz 3, 25; 1 J 2, 2; 4, 10.

⁴² Taką wersję kompozycji „skrzydeł” prezentują Pomorskie Madonny szafkowe.

⁴³ Por. Madonny szafkowe z Moselweiss, Kaysersberg i Egisheim; W. Fries, dz. cyt., s. 17 nn, 36, tabl. 9, 10.

⁴⁴ „Bei vialen Schreinmadonnen sind die unter Marias Schutzmantell geborgenen Stände der Christenheit der Trinität zugeordnet, sie wenden sich ihr zu, schauen nicht etwa zu Maria auf. Nimmt man an, vor der Mittelgruppe habe zeitweilig das Sakrament gestanden, so bokommen Gebetsgestus und – richtung zusätzlichen Sinn: Die Gläubigen vereh-

często wewnątrz szafkowych Madonn, wiązać należy z tkaniną konopeum okrywającą pyxis z Najświętszym Sakramentem⁴⁵.

Funkcjonowanie figur szafkowych Madonn jako przenośnych tabernakulów, eksponowanych na mensie ołtarza, zanika z dwóch powodów. Pierwszym prawdopodobnie było narastające od 2. ćwierci XIII w. dążenie do zabezpieczenia Najświętszego Sakramentu przed profanacją i dostępem osób niepowołanych. Forma zaś i konstrukcja szafkowych Madonn takiego zabezpieczenia nie dawała. Drugim, i niewątpliwie głównym powodem, stała się teologiczna krytyka ikonografii i kompozycji rzeźby – zwłaszcza w wersji prezentującej Tron Łaski we wnętrzu figury, w czym dopatrywano się objawów herezji, jakoby cała Trójca Święta była owocem żywota Maryi⁴⁶.

ren das Allerheiligste, wie sich das in der Kiche vor dem ausgesetzten sakrament zu tun pflegen, gleichsam eine wechselnd verborgene oder sichtbare ewige Anbetung, R. Kroos, art. cyt., s. 60.

⁴⁵ Por. tamże, s. 60–61.

⁴⁶ Przeciwno formie szafkowych Madonn wypowiedział się m.in. Jan Gerosn w 1402 r. w kazaniu na Boże Narodzenie: „une qmaige qui est aux Carmes et semblables qui ont dedans leur ventre une Trinite comme se toute la Trinite eus prins cher humaine en la Vierge Marie. Ey qui plus merueille est, il y a enfer dedans pain. Et ne vois pas pour quelle chose on le mire ainsy, car a mon petit jugement il n'y a baeute ne devocion en telle ouverture, et puet estre cause d'erreur et d'indevocion”, cyt. za: R. Kroos, art. cyt., s. 60. Zob. też G. Radler, dz. cyt., s. 42–43. Potwierdza to świadectwo Iwona z Chartres, który w liście do biskupa Jana z Orleanu ostro występował przeciwko umieszczaniu Najświętszego Sakramentu w niewieścich figurach. Nazwał ów zwyczaj bałwochwalstwem i profanacją, a na winnego w tej materii kapłana nakładał karę suspensy. Por. R. Kroos, art. cyt., s. 58.

